

İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı

Historiography in the Turkestan Khanates Before Their Occupation

M. Bilal ÇELİK*

Özet: XVI. yüzyılın başından itibaren Türkistan bölgesinde, yöneticileri Cengizli ve Müslüman olan, halkı ise ekseriyeti Türk ve Müslüman olan siyasi yapılar ortaya çıkmıştır. Türkistan Hanlıkları olarak isimlendirilen bu devletlerin han unvanı verilen hükümdarları, kendi meşruiyetlerini temin konusunda bir yandan Cengiz Kağan soyundan olduklarını vurgularlarken, bir yandan da Müslüman halkı kendi yanlarında tutabilmek için İslami söylemlere önem vermişlerdir. XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Rus işgaline uğrayan Batı Türkistan'da kurulan Buhara, Hive, Hokand ve Kazak Hanlıklarının yanı sıra, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çin işgaline uğrayan Doğu Türkistan'da varlık göstermiş olan Yarkend Hanlığı ile Hocalar Devleti'nin tarih kayıtları bu tebliğin konusu olacaktır.

Çağdaş eserlerin çok büyük bir kısmı çevrilmemiş durumda olup onların yazım dili büyük oranda Farsça, az bir kısmı Türkçedir. Eserlerin büyük bir kısmında siyasi meselelere odaklanılmış, iktisadi ve toplumsal hadiseler daha az yer verilmiştir. İçinde yaşadıkları toplumun değer yargıları eserleri kaleme alanları etkilemiştir. Bu yüzden ifadelerde özellikle İslami söylem dikkat çekicidir. Eserler incelendiğinde kimi zaman muhtemelen siyasi zayıflık nedeniyle tarihî hadiseleri kayda geçirecek kimse olmayınca işi bizzat hükümdarlar üstlenmişlerdir. Eserlere ya dünyanın yaratılışı, ya hüküm süren hanedanla başlanarak olaylar müellifin zamanına kadar getirilmiş, ya da bu eserler ithaf edilen hükümdarın biyografisi şeklinde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla İslam tarih yazıcılık geleneğinin yoğun bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu tebliğde Türkistan Hanlıklarında yukarıda bazı temel özellikleri verilen tarih yazıcılığı geleneği üzerinde durulacak, örnekler üzerinden bu kaynakların temel niteliklerine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan Hanlıkları, Cengiz Kağan, Tarih Yazıcılığı, Vakayiname, Rus İşgali

Abstract: From the beginning of 16th century, in Turkestan, political structures whose rulers were the descendants of Chinggis Qaghan and Muslim, and whose population was Turkish and Muslim had emerged. These states, called Turkestan Khanates and their rulers as khan, in supplying their legitimacy, on the one hand they stress to be the descendants of Chinggis Qaghan, on the other hand, to keep the Muslim people on their side they have given importance to the Islamic discourse. The historical records of khanates of Bukhara, Khiva, Khoqand and Kazakh which were established in the Western Turkestan and invaded by Russia from the second quarter of the 18th century, and Yarkend Khanate and Khojas State which

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: bcelik@sakarya.edu.tr

were established in Eastern Turkestan and invaded by China from the second half of the 18th century will be the subject of this paper.

The great part of the sources is not studied and their language is largely in Persian, a minority is in Turkish. Majority of works have been focused on political issues, while less space is given to the economic and social events. Values of the society the historiographers live in were affected them. Thus, the phrases, especially in Islamic discourse, are remarkable. Analyzing works, sometimes probably due to political weakness and the absence of historiographers, the historical events were recorded by the rulers and they undertook the job itself. To the sources it was started by the creation of the world, or by the reigning dynasty up to the time of the author, or dedicated these works to the biography of a monarch. Thus, the tradition of Islamic historiography has an intense effect on them. In this article, some basic characteristics, given above, of the tradition of historiography of the Turkestan Khanates, will be focused.

Keywords: Turkestan Khanates, Chinggis Qaghan, Historiography, Chronicle, Russian Occupation

Giriş

Siyasi Arka Plan

1206 yılında Onon Irmağı kenarında düzenlenen kurultayda kağan ilan edilip Cengiz adını alan Temuçin, kısa süre içinde kuzey Çin ve Türkistan topraklarını ele geçirerek, hem buraları tek idare altında toplamış, hem de bu topraklarda kendisinden sonra kurulacak devletlerin yönetim sistemini etkileyecek düzenlemeler oluşturmuştur. Bu çerçevede Türkistan'da XIX. yüzyıla kadar kurulan devletlerde hükümdarlık onun soyuna münhasır kaldığı gibi Cengiz Yasası da etkinliğini muhafaza etmiştir. Ne var ki, onun ölümünden sonra kurduğu devletin siyasi birliği bir süre sonra dağılıp hanlık adı verilen siyasi yapılar ortaya çıkmıştır. Böylece Deşt-i Kıpçak'ta Altın Orda, Türkistan'da Çağatay, Kuzey Çin'de Kubilay (Yüan) ve İran'da İlhanlı hanlıkları kurulmuştur. Bunun yanı sıra bu hanlıkların, hükümdarın da dâhil olduğu yönetici kadroları, halkın büyük kısmının Müslüman olması ve dinî zümrelerin de etkin olması nedeniyle yavaş yavaş İslamlaşmıştır (DeWeese, 1994). Bunun yanı sıra, XIV. yüzyılın başından itibaren Türkistan sahasında hanlıkların insan gücünün temeli olan kabileler ile liderleri güç ve nüfuz kazanarak yönetimde söz sahibi olmaya başlamışlar, hatta ilerleyen süreçte han seçimine karışmışlar ve onlardan bazılarını tahttan indirip öldürebilmişlerdir (Manz, 2006: 35-59; Aka, 1991: 1-3.). Böylece Cengiz Kağan soyundan olanların hükümdar olmaları devam etse de, Emir Timur örneğinde olduğu gibi kabile reisleri yanında onlar kukla han durumuna düşmüşler ve bu husus aralıklarla da olsa XIX. yüzyıla kadar

sürmüŖ ve literatürde *hanbazi* (han oyunculuğu) olarak nitelenmiŖtir (Buhari, 1876: 180, Ivanov, 1958: 100).

XVI. yüzyılın baŖından itibaren Türkistan sahasında Türk-Moğol devlet geleneğini benimsemiŖ ve “hanlık” olarak nitelenen yeni siyasi yapılar ortaya çıkmıŖtır. Bu hanlıklarda “han” ismi verilen hükümdarların soyu Cengiz Kağan’a dayanmaktadır. Artık İslamlaŖmıŖ olan bu hanların idaresinde de büyük bir kısmı Türk ve Müslüman olan halk yaŖamaktaydı. Bunun yanı sıra yine bu hanlıklarda İslam dinine mensup zümreler etkindi. Müslüman olmalarına rağmen Cengiz Kağan soyundan olmalarından dolayı Cengiz yasasını önemseyen hanlar, bir yandan da halk nezdinde büyük ağırlıkları olan dinî zümrelerin desteğini elde etmek ve hükümdarlıklarını onların gözünde meŖru hale getirmek için yasa ile Ŗeriatı uzlaŖtırmaya çalıŖmıŖlardır. Bu anlayıŖa sahip yeni yönetim (hanlar) sistemi veya düzeni, literatürde “Yeni Cengizliler” olarak nitelenmiŖtir (McChesney, 1996; Kılıç, 1997; Kılıç, 2004). Bu siyasi yapılar DeŖt-i Kıpçak’ta Kazak Hanlığı, Harezm’de Hive Hanlığı, Mâverâünnehr’de Buhara Hanlığı, Fergana’da Hokand Hanlığı ile Doğu Türkistan’da Yarkend Hanlığı ve Hocalar Devleti’dir (Alpargu, 2002).

Bu hanlıklardan en eskisi, meŖhuru ve büyüğu Buhara Hanlığı 1500 yılında Cengiz Kağan’ın en büyük oğlu Cuci Han’ın 5. oğlu Ŗıban Han soyundan olan Muhammed Han Ŗıbanî (Ŗahbaht, Ŗahibeg, Ŗeybak) tarafından Mâverâünnehr bölgesinde kurulmuŖtur. Birbiri ardı sıra Ebu’l-Hayrlılar (Ŗıbanîler, 1500-1599), Astrahânîler (Canıoğulları, Tukay-Timurlular, 1599-1759), Mangıtlar (1759-1920) isimlerine sahip üç hanedan tarafından yönetilen hanlık, 1868 yılında Rus iŖgaline uğramıŖ, 1920 yılında da Sovyet Rusya tarafından ortadan kaldırılmıŖtır.

Hive Hanlığı hükümdarları Cuci’nin beŖinci oğlu Ŗıban Han nesline dayanan, ancak Buhara hanlarından farklı bir koldan/Ŗecereden gelmektedir. Muhammed Han Ŗıbanî’nin 1510 yılında Ŗah İsmail’e yenilmesi sonucu, Harezm’de kurulan Ŗii yönetimine karŖı çıkan bölge halkının daveti neticesinde bu soydan olan İlbars’ın bölge Ŗehirlerinden biri olan Ürgenç’te tahta çıkmalarıyla hanlık 1511 yılında kurulmuŖtur. YerleŖik kültür öğelerinin güçlü olduğu Buhara Hanlığı’na nazaran daha çok göçebe kültür unsurlarının hâkim olduğu hanlıkta, Türkmenler etkin bir rol oynamıŖlardır. 1511-1740 yılları arasında ArabŖahîler (Yadigarîler), 1740-1804 arası kargaŖa dönemi ve 1804-1920 yılları arasında da Kongratlar hanedanı idaresinde olan hanlık 1873 yılında Rus iŖgaline uğramıŖtır.

Fergana bölgesinde Özbeklerin Ming hanedanının yönetimini üstlendiği Hokand Hanlığı 1709-1876 yılları arasında varlık göstermiş bir siyasi yapıdır. Ancak hanedan üyeleri 1798 yılından itibaren 'han' unvanını deruhte ederek Cuma namazlarında hutbeyi kendi adlarına okutup sikke bastırmışlardır. İlerleyen süreçte Rusya ve Çin arasındaki nüfuz mücadelelerine maruz kalan hanlığın önemli şehirlerinden Taşkent 1865 yılında Ruslar tarafından işgal edilerek oluşturulan Türkistan Genel Valiliği'nin merkezi yapılmıştır. Rusya, bir süre yaşamasına izin vermesine rağmen 1876 yılında hanlığı tamamen ortadan kaldırmıştır.

XV. yüzyılın birinci yarısında Muhammed Han Şibanî'nin dedesi Ebu'l-Hayr Han, Deşt-i Kıpçak'ta hüküm sürmekte idi ve Özbekleri bir il haline getirmişti. Ancak yüzyılın ikinci yarısının başından itibaren çıkan sorunlar bir grup Özbek'in Ebu'l-Hayr Han'ı terk etmesi ve ayrı bir topluluk olarak örgütlenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu yeni topluluk başlangıçta kaynaklarda 'Özbek-Kazak' olarak nitelendirilse de ilerleyen süreçte sadece 'Kazaklar', onların kurduğu siyasi teşekküle de 'Kazak Hanlığı' denilmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren orda veya cüz adı verilen üç parçaya ayrılan hanlık 1730'lu yıllardan itibaren Rus nüfuzu altına girmiş, 1820'li yıllarda ise tamamen Rus hâkimiyetine teslim olmuştur.

Doğu Türkistan'da ise Cengiz Kağan'ın ikinci oğlu Çağatay Han neslinden gelen Sultan Said Han daha çok "Yarkend Hanlığı" olarak bilinen bir siyasi yapıyı 1514 yılında kurmuştur. 180 yılı aşkın Tarım nehri çevresindeki şehirlerde varlık gösteren hanlık, Nakşibendiye tarikatına mensup Akdağlı hocaların şeyhi Afak Hoca'nın Moğol asıllı Cungarları hanlığı istilaya daveti neticesinde 1680 yılında vasal devlete dönüşmüş, 1696 yılında da yıkılmıştır. Müteakiben Cungar Hanlığı'nın nüfuzu altında bu tarikatın şeyhleri devlet başkanı olmuşlardır. 1755 yılında başlayan Çin istilasına kadar süren bu siyasi yapı Hocalar Devleti olarak nitelendirilmiştir.

Türkistan Hanlıklarından hiç biri Türkistan'ın siyasi birliğini sağlayamadığı gibi güçlü bir siyasi yapı da ortaya koyamamıştır. Sıklıkla birbirleriyle üstünlük mücadelesine kalkışmışlar, bu da onların gücünü gereksiz yere tükettiği gibi, halkın huzuruna büyük zarar vermiş, bunun yanı sıra ticareti de sekteye uğratmıştır. Siyasi istikrarsızlık başta bilim ve sanat olmak üzere güçlü bir kültür ve medeniyetin oluşumuna engel olmuştur. Dönemin en güçlü siyasi yapısı olan ve aynı zamanda Sünni İslam dünyasının halifelik merkezi olan Osmanlı Devleti ile zaman zaman hanlıklar elçi teatisinde bulunmuş, onun saygınlığını ikrar ederek kimi zaman menşur

talep etmişlerdir. Bu menşurlarda metbuluk talebi yaygın olsa da, esasen diğer hanlıklar nezdinde üstünlük elde etmek daha dikkati çeken bir husustur. Yazışmalar zaman zaman da Rusya veya Çin istilasına karşısında yardım talebiyle olsa da, mesafenin uzaklığı, ayrıca uğraşmak zorunda olduğu kendi sorunları Osmanlı Devleti'nin etkin bir şekilde Türkistan siyasetine girmesine engel olmuştur. Sonunda Batı Türkistan'ı Rusya, Doğu Türkistan'ı da Çin işgal ederek buraları kendilerine tabi kılmışlardır. Dolayısıyla kaynaklarda XIX. yüzyılda, Batı Türkistan 'Rus Türkistanı', Doğu Türkistan ise 'Çin Türkistanı' olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.

Hanlıklarda Tarih Yazıcılığına Konu Olan Temel Kaynaklar

Türkistan Hanlıklarında kaleme alınan çok sayıda vakayiname vardır. Burada hepsinden ziyade ön plana çıkanları kısaca tanıtmakta yarar vardır. Hanlıklar içinde en erken ortaya çıkan ve en büyüğü olan Buhara Hanlığı'nın Şibanîler döneminde ilk hükümdar Muhammed Han Şibanî (1500-1510) ile son hükümdar olarak niteleyebileceğimiz II. Abdullah Han (1583-1598) dönemi tarih yazıcılığı açısından nispeten zengindir. Kemaleddin Şir Ali Haravî'ye ait *Şibani-Name*, Mir Muhammed Salih Harezmi'ye ait yine *Şibani-Name* (Muhammed Salih, 1885; Muhammed Salih, 1908; Muhammed Salih, 1961; Muhammed Salih, 1989), anonim *Tevarih-i Güzide-Nusret-Name* (Akramova ed., 1967), Fazlullah b. Ruzbehan Hunci'ye ait seyahatname tarzındaki *Mihmanname-yi Buhara* (Hunci, 1976; Hunci, 1974; İsfahani, 1976) ile devlet yönetim el kitabı mahiyetindeki *Süluku'l-Mülük* (Hunci, 1362 hş.; İsfahani, 1974), Mevlana Abdullah bin Ali Belhî'ye ait *Zübdetü'l-Âsâr* (Ahmedov, 1985: 30-33), Bedreddin b. Abdusselam b. Seyyid İbrahim Hüseyinî-Keşmirî'ye ait hanlığın iktisadi tarihini aydınlatan *Ravzatu'r-Rıdvan ve Hadikatu'l-Gilman* (Stori-Bregel, 1972: 1134; Ahmedov, 1985: 182-187), Zeyneddin b. Abdulcelil Vasıfî'ye ait hatırat tarzındaki *Bedayiu'l-Vekayi* (Vasifi, 1350 hş.), bir dünya tarihi niteliğinde olan Mesud b. Osman Kuhistanî'ye ait *Tarih-i Ebu'l-Hayr Hanî* (Ahmedov, 1985: 37-39), Abdullah b. İskender'e ithaf edilen ve Hafız-ı Taniş'e ait *Şeref-Name-yi Şahî* veya *Abdullah-Name* (Ahmedov, 1985: 47-54; Buhari, 1983-1989; el-Buhariy, 1999), Şibaniler Hanedanı'nı bir bütün olarak ele alan Muhammed Yar b. Arab Katagan'a ait *Musahhiru'l-Bilad* (Katagan, 2006) dikkati çeken kaynaklardır.

Astrahânîler Hanedanı döneminde yazılmış vakayinameler takma adı Suheyl tarafından ve manzum yazılan *İmamkulu-Name* (Stori-Bregel, 1972: 1135; Yusupova-

Celilova, 1998: 156), Mahmud b. Emir Veli'ye ait dünya tarihi niteliğinde bir eser olan ve 1640-1641 yılında tamamlanan *Bahru'l-Esrar fi Menâkibu'l-Ahyar* (Stori-Bregel, 1972: 1135-1138; Ahmedov, 1985: 145-146), Muhammed Salah Belhî'ye ait *Subhankulu-Name* (Stori-Bregel, 1972: 1143), 1699'da tamamlanan Muhammed Emin'e ait *Muhitu't-Tevarih* (Yusupova-Celilova, 1998: 99-100; Stori-Bregel, 1972: 1143-1444), 1716'da tamamlanan Muhammed Emin Buhârî'ye ait *Ubeydullahname* (Buhari, 1957), 1704'te tamamlanan Muhammed Yusuf Münşi'ye ait *Tezkire-yi Mukim-Hanî* (Münşi, 1380 hş.; Münşi, 1956; Senkowski, 1824), Abdurrahman Talî'ye ait gerçek başlığı bilinmeyen, ancak *Tarih-i Ebu'l-Feyz Han* olarak isimlendirilen ve Ebu'l-Feyz Han'ın hükümdarlığının ilk on yılını anlatan eser (Tali, 1959), Hocamkulu Bek Belhî'ye ait 1726'da tamamlanan *Tarih-i Kıpçak-Hanî* (Hurşut, 1982; Ahmedov, 1985: 95-101), 1730-1731'de tamamlanan ve Muhammed Selim'e ait *Silsiletu's-Selatin* (Ahmedov, 1985: 101-110) en önemlileri olarak sayılabilir.

Mangıtlar Hanedanı zamanında yazılmış vakayinameler ise, Muhammed Vefa Kerminegî'ye ait *Tuhfetu'l-Hanî* veya *Tarih-i Rahim-Hanî* (Kügelgen, 2002: 106-111; Stori-Bregel, 1972: 1150-1152; Ahmedov, 1985: 114-120), 1800'de tamamlanan Muhammed Şerif'e ait *Tacu't-Tevarih* (Kügelgen, 2002: 111-120; Stori-Bregel, 1972: 1152-1153; Yusupova-Celilova, 1998: 189-190), Muhammed Yakup'a ait 1827'de tamamlanan *Gülşenu'l-Müluk* (Kügelgen, 2002: 150-157; Mikluho-Maklay, 1975: 313-318) ile 1830-1831'de tamamlanan *Risale* (Kügelgen, 2002: 150-157; Mikluho-Maklay, 1975: 318-319), müellifinin müstear ismi Muini olan ve bir dünya tarihi şeklinde kaleme alınmış olan *Tarih-i Evâil ve Evâhir (Zikr-i Tadad-ı Padişahan-ı Özbek)* (Kügelgen, 2002: 143-150; Stori-Bregel, 1972: 1154-1155; Ahmedov, 1985: 134-135), Muhammed Hüseyin Mirî'ye ait *Mehazinu't-Takva fi Tarih Buhara* (Kügelgen, 2002: 135-143), anonim *Tarih-i Emir Haydar* (Stori-Bregel, 1972: 1160; Yusupova-Celilova, 1998: 246-247), Mir Âlim Buhârî'ye ait *Fethname-yi Sultanî* (Stori-Bregel, 1972: 1164-1165), 1862-1863'te tamamlanan anonim *Zafername-yi Hüsrevî* (Anonim, 1377 hş.; Anonim, 1989)'dir.

Göçebe geleneğin güçlü olduğu Hive Hanlığı'nda kaynakların daha çok Türkçe yazıldığını görmekteyiz. Muhtemelen bu gelenek nedeniyle eserler ya çok az kaleme alınmıştır ya da kaybolmuştur. Hive Hanlığı'nı tarih yazıcılığı konusunda ilginç kılan bir diğer husus da eserleri yazacak müelliflerin az yetişmiş olmasından dolayı bu işi bizzat hükümdarların kendilerinin üstlenmiş olmalarıdır. Bu anlamda hanlığın XVII. yüzyıl

hükümdarlarından Ebu'l-Gazi Bahadır Han önem arz eder. Kendi (Arabşahîler) dönemine kadar Türk-Moğol devletleri tarihini yazdığı *Şecere-i Türk* (Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 2009; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 2011; Ebülgazi Bahadır Han, 1925; Ebü'l-Gazi Bahadır, 1874) ve Oğuz-Türkmen şeceresini anlattığı *Şecere-i Terakime* (Ebülgazi Bahadır Han, 1996) isimli eserleri ile Hive Hanlığı tarih yazıcılığına önemli katkı sağlamıştır. Bu iki eserden başka Arabşahîler dönemi Hive Hanlığı'na ait bilinen en önemli çalışma Ötemiş Hacı'nın 1550'de kaleme aldığı *Tarih-i Dost Sultan* (Ötemiş Hacı, 2008; Ötemiş Hacı, 2009)'ıdır. Bu eserlerden başka günümüze ulaşmasa da Şir Gazi (1714-1727) döneminin anlatıldığı Mevlana Seyyid Muhammed Ahun'a ait *Gülşen-i İkbal*'i ismen de olsa bilmekteyiz (Munis-Agahi, 1999: xiv).

Kongratlar dönemi Hive Hanlığı tarih kaynaklarının ilk ve en önemli vakayinamesi *Firdevsü'l-İkbal*'dir (Munis-Agahi, 1988; Munis-Agahi, 1999). Çağatay Türkçesi ile yazılan eser, Kongrat Hanedanı'nın efsanevi tarihinden I. Muhammed Rahim Han'ın ölümüne kadar olayları hikâye etmiştir. Şir Muhammed Mirab Munis eseri 1805 yılında yazmaya başlamış, ancak 1828'de ölünce çalışmayı yeğeni Muhammed Rıza Mirab Agehi devam ettirerek 1842 yılında tamamlamıştır. Hanlık tarihini başka vakayinamelerle devam ettiren Agehi, Allah Kulu Han (1825-1842) dönemi ile halefi Rahim Kulu Han döneminin ilk iki yılını anlattığı *Riyâzü'd-Devle*'yi, Rahim Kulu Han (1843-1846) dönemini anlattığı *Zübdetü't-Tevarih*'i, Muhammed Emin Han (1846-1855), Abdullah Han (1855) ve Kutluk Murat Han (1855-1856) dönemini anlattığı *Camiu'l-Vakı'at-i's-Sultanî*'yi, Seyyid Muhammed Han (1856-1864) dönemini anlattığı *Gülşen-i Devle*'i, Seyyid Muhammed Rahim Han II (1864-1872) dönemini anlattığı *Şahid-i İkbal*'i kaleme almıştır (Munis-Agahi, 1999: xxiv). Böylelikle Kongrat dönemi Hive Hanlığı tarihi 1873 yılında gerçekleşen Rus işgaline kadar kesintisiz ortaya konulmuştur.

Rus işgali öncesi Kazak Hanlığı'na dair yerel kaynak hemen hemen hiç yoktur ya da günümüze ulaşmamıştır. Bunun muhtemel en önemli nedenleri hanlıkta göçebe geleneğin çok güçlü olması ve bu devir halkının neredeyse tamamının okuma yazma bilmemesidir. Bilinen en erken vakayiname XVII. yüzyıla ait olup müellifi Hoşum Bek oğlu Kadir-Ali Bek'tir (Klyashtorny-Sultanov, 2004: 231). Dolayısıyla işgal öncesi hanlığın tarihini, özellikle de erken dönemini daha çok komşu devletlerin kaynaklarından takip etmek mümkündür. Bu yüzden hanlık ile ilgili bilgiler parçalıdır ve kesintisiz bir silsile oluşturmaz. Hanlığın erken dönemi ile bilgiler daha çok Buhara

Hanlığı vakayinamelerinden (*Şibani-Name*, *Tarih-i Ebu'l-Hayr Hanî*, *Bedayiu'l-Vekayi*, *Abdullah-Name*, *Bahru'l-Esrar fî Menâkibu'l-Ahyâr* vd.) elde edilse de, Yarkend Hanlığı müelliflerinden Muhammed Haydar Duğlat'ın eseri *Tarih-i Reşidî*'nin de verdiği bilgiler azımsanamayacak mahiyettedir. Çevre bölge ve ülkelerde kaleme alınan eserlerin işgal öncesi Kazak Hanlığı tarihinden söz eden kısımları 1969 yılında yayımlanmıştır (MIKH, 1969).

Kaynak açısından oldukça üretken olan Hokand Hanlığı, ne var ki, bugüne kadar hemen hemen hiç çalışılmamıştır. Bu hanlığa ait ve bazıları 1.000 sayfayı bulan kırkı aşkın kaynağın toplam sayfa sayısı 12.000'dir ve Buhara ile Hive hanlıkları devrinde yazılmış kaynakların toplamından daha fazla sayfa sayısına sahiptir. Bu eserler hanlığın tarihini başından sonuna kadar sadece siyasi açıdan değil, toplumsal, iktisadi, etnik, askerî, kültürel ve günlük yaşam açılarından da aydınlatmaktadır (Beisembiev, 1987: 3; Beisembiev, 2008: 19).

Hokand Hanlığı'nda tarih yazıcılığı Muhammed Ömer Han (1810-1822) dönemi ile başlatılabilir. Onun devrinde Abdulkerim Namanganî'nin 1822'de tamamladığı, *Şah-Name* ve *Zafer-Name* olarak da isimlendirilen *Ömer-Name* isimli çalışması oldukça önemlidir. Kronolojik olarak dikkate değer diğer bir çalışma Kalender Müşrif Esferagî'nin yazdığı ve büyük ölçüde Abdulkerim Namanganî'nin eserine dayandığı *Şah-Name-yi Ömer-Hani* veya *Şah-Name-yi Nusret-Peyam*'dir. İşgal öncesi Hokand Hanlığı'nın belki de en önemli vakayinamesi Muhammed Hekim Han'ın 1843'te tamamladığı *Müntehabü't-Tevarih*'idir (Muhammed Hakim Han, 1. c., 2009; 2. cilt, 2006). Bunlardan başka, 1859'da yazılan Abdulgafur'un *Zafer-Name-yi Hudayar Hanî'si*, 1860'larda yazılan Töre Hoca Endicanî'nin *Miratu'l-Fütuh*'u ile Aziz b. Muhammed Rıza Mergilanî'nin *Tarih-i Azizi'si*, 1869 veya 1872'de yazılan İvaz Muhammed Attar'ın *Tarih-i Cihan-Numay*'ı ve *Tuhfetu't-Tevarih-i Hanî'si*, 1871-1872'de yazılan Niyaz Muhammed b. Aşur-Muhammed Hokandî'nin *Tarih-i Şahruhi* veya *Tevarih-i Şahruhiye'si* (Pantusovim ed., 1885; Beisembiev, 1987), 1862-1886 yılları arasında yazılan Muhammed Salih Hoca Taşkendî'nin *Tarih-i Cedide-yi Taşkendî*'i dikkate değerdir (Bregel, *Elr*, 2004: 399-400).

Doğu Türkistan'da kurulan Yarkend Hanlığı ve Hocalar Devleti zamanında kaleme alınan vakayinameler 1546 yılında tamamlanan Mirza Muhammed Haydar Duğlat'a ait *Tarih-i Reşidî* (Duğlat, 2006; Haydar Mirza, 1895; Haydar Mirza, 1996a; Haydar Mirza, 1996b; Haydar Mirza, 1996c; Haydar Mirza, 1383 hş.), Emin b. Ahmed

Razî'ye ait *Heft İklim* (Barthold, 1973: 173; Ahmedov, 1985: 139; Razî, 1960; Razî, 1378 hş.), Mahmud b. Emir Veli'ye ait *Bahru'l-Esrar fî Menâkibu'l-Ahyar* (Pişulina, 1983), Şah Mahmud b. Emir Fazıl Çuras'a ait 1676 yılında tamamlanan Farsça *Tarih* (Velidov, 1915: 313-319; Çuras, 1976; Çuras, 2010; Çuras, 1989) ile 1696 yılında tamamlanan Uygurca *Tarih-i Kaşgar* (*Tarih-i Kaşgar*, 2001; Barthold, 1973: 173-174), Mir Hâleddin el-Kâtib b. Mevlâna Kadı Şah Küçek Yarkendî'ye ait 1730-1731 yılında tamamlanan *Hidayet-Name* (Salahetdinova, 1961: 133-140) ile her ne kadar Çin işgali sırasında (1768-1769) yazılsa da müellifi Muhammed Sadık Kaşgarî olan ve Hocalar Devleti'ne ait değerli bilgiler veren *Tezkire-i Hacegân* (*Tezkire-i Azizan*)'dır (Kaşgari, 2006; Kaşgari, 1988; Shaw, 1897).

Hanlıklarda Tarih Yazıcılığının Genel Özellikleri

İşgal, Türkistan Hanlıkları'nda siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlar başta olmak üzere pek çok alanda derin izler bırakmış, tarih yazıcılığı da işgalin etkilediği alanlardan biri olmuştur. Başka bir ifadeyle işgal, hanlıklardaki tarih yazıcılığı anlayışını da ciddi değişime uğratmıştır. İşgal sonrası başka bir çalışmanın konusu olduğundan sadece şu hususlara dikkat çekilebilir: İşgal öncesinde kaynaklar sadece yaratılıştan itibaren İslam tarihi, Cengiz Kağan ve ahfadı ile kaynağın yazıldığı zamana kadar hanlığın tarihini ele almaktaydı. Ancak işgalden sonra Rusya ve Osmanlı tarihi başta olmak üzere dünya tarihine yönelme de söz konusudur. Bundan başka söylenebilecek bir husus, kaynakların yazıldığı dönemin hükümdarını övmek öncelikli meselesi iken, işgal sonrası kaynaklarda artık yönetim ciddi eleştirilere tabi tutulabilmektedir. Bu girişten sonra işgal öncesi Türkistan Hanlıklarındaki tarih yazıcılığının genel özellikleri hakkında şunlar söylenebilir.

Türkistan Hanlıkları'nda gelişen tarih yazıcılığı genelde Türk-İslam tarih yazıcılığı, özelde ise Timurlu tarih yazıcılığının bir devamıdır. Türkistan'da tarih yazıcılığı geleneğini Ebu Cafer Muhammed ibn-i Cerir el-Taberî tarafından Arapça yazılan ve *Taberî Tarihi* olarak da meşhur olan *Tarih-i Rusûl ve'l-Mulûk* isimli eserin Ebu Ali Muhammed Belami tarafından Farsçaya yapılan çevirisi ile başlatmak mümkündür. Müteakiben hanlıklarda çok azı dışında kaynakların neredeyse tamamı Farsça kaleme alınmıştır. Anke von Kügelgen'in işaret ettiği gibi, sadece Buhara Hanlığı'nda çağdaş eserlerden takriben 70 kadarı bu dilde yazılmıştır (2009, parag. 1). Aslında başlangıçta Buhara Hanlığı hükümdarlarının eserlerin Türkçe kaleme alınması

taftarı olduğunu söyleyebiliriz (Bregel, *Elr*, 2004: 396). Ne var ki, bilebildiğimiz kadarıyla Buhara Hanlığı'nın erken döneminde Türkçe yazılan sadece üç esere (*Tevârih-i Güzide-Nusret-Name* (1504), *Şibâni-Nâme* (1510) ve *Zübdetül-Âsâr* (1525)) tesadüf edilebilmiştir. Buhara Hanlığı'nda Farsça yazım geleneğinin temel sebebi muhtemelen İran'da kurulan ve Şii mezhebini benimsemiş olan Safevi Devleti'nin zuhurudur. Şii yönetiminde yaşamak istemeyen pek çok Sünni bilim adamı ki, bunlar içinde en önemlisi Fazlullah b. Ruzbehan Huncî'dir, Buhara Hanlığı'na göç ederek burada yaşamayı tercih etmiştir. Ancak bu insanlar gelirken yanlarında İran kültür unsurlarını da beraberlerinde getirmişler ve bu durum tarih yazıcılığı alanında hanlığı İran kültürüne açık hale getirmiştir.

Türkistan Hanlıklarında, diğer Türk ve İslam devletlerindeki gibi resmî anlamda bir 'vakanüvislik' makamından söz etmek mümkün olmasa da, eserleri kaleme alanlar, hükümdarlar veya hanedanın diğer üyeleri, bazen de üst düzey devlet görevlileri tarafından korunmuşlar ve mali anlamda desteklenmişlerdir. Müellifler bu durumu, yani kim tarafından finanse edildiklerini veya kimin isteği üzerine yazdıklarını eserlerinde sıklıkla vurgulamışlardır. Mesela, 1673-1676 yıllar arasında Şah Mahmud Çuras tarafından kaleme alınan olan, ancak ismi bilinmediğinden *Tarih* olarak isimlendirilen çalışmanın Erka Bey'in talebi üzerine Yarkend Hanlığı hükümdarlarından İsmail Han (1670-1680)'in başarılarını yüceltmek amacıyla yazıldığı belirtilmektedir. Yine 1540 yılında yazılan *Tarih-i Ebu'l-Hayr Hanî* Abdullatif Han'a ithaf edilmiştir. Mahmud b. Emir Veli, eseri *Bahru'l-Esrar fî Menakibu'l-Ahya'* Astrahanî Hanedanı hükümdarlarından Nadir Muhammed'e ithaf etmiştir. *Ubeydullah-Name* ise dönemin ileri gelenlerinden Muhammed Masum Pervaneci'nin isteği üzerine kaleme alınmıştır.

Çağdaş kaynaklar, ya 'dünya tarihi', ya 'hanedan tarihi', ya da 'bir hükümdarın tarihi' olarak kaleme alınmışlardır. Dünya tarihi şeklinde olan eserler konuya ilk insan ve peygamber olarak inanılan Hz. Âdem'in yaratılışıyla başlarlar ve son peygamber Hz. Muhammed'e kadar Kuran-ı Kerim'de geçen bütün peygamberlerin terceme-i hallerini aktardıktan sonra, Hulefâ-yı Râşidîn dönemini anlatıp Cengiz Kağan ve ahfadını anlatarak müellifin dönemine kadar gelmektedirler. Elbette müellifin yaşadığı hanedan dönemi eserde daha uzun ele alınır. Bu tür vakayinameler kendilerine Mîrhând'ın (ö. 1498) Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* isimli yedi ciltlik eserini örnek almışlardır. Türkistan Hanlıklarında XVI. yüzyılın başından XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar dünya tarihi niteliğinde yedi eser

ortaya konulmuştur. Bilindiği kadarıyla hanlıklarda dünya tarihi tarzında yazılan ilk eser 1525 yılında tamamlanan ve müellifinin Mevlana Abdullah bin Ali Belhî (Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrallahî)'nin olduğu Türkçe yazılmış *Zübdetü'l-Âsâr*'dir. Farsça kaleme alınan ilk dünya tarihi niteliğindeki eser ise 1540 yılında tamamlanan Mesud b. Osman Kuhistanî'ye ait *Tarih-i Ebu'l-Hayr Hanî*'dir.

Hanedan tarihi olarak kaleme alınanlar ise sadece müellifin yaşadığı dönemde hüküm sürmekte olan hanedanın tarihine odaklanmışlar ve bu ailenin üyelerini yücelterek başarılarını övmüşlerdir. Bu tarz vakayiname tertip eden müellifler için önceki hanedanlar ve devletler ile çağdaşı olan diğer devletler önem arz etmezler. Onlardan ancak yapılan bir savaş veya elçi teatisi gibi çeşitli vesilelerle söz edilmektedir. Bu bahis de bir veya iki satırdan öteye gitmemektedir. Bu tarz vakayinamelere en güzel örnek Astrahanî Hanedanı hükümdarlarından Baki Muhammed zamanında Muhammed Yar b. Arab Katagan'ın yazdığı *Musahhiru'l-Bilad*'dir.

Üçüncü tarz kaynaklar ise sadece bir hükümdara odaklanan vakayinamelerdir. Bu tür vakayinamelerde sadece hükümdarın saltanat dönemine odaklanılabildiği gibi onun bilinen en eski atalarından itibaren de konu anlatımı yapılabilir. Kongrat dönemi vakayinamelerinden *Firdevsü'l-İkbal*, hükümdarın soyunun tarihini anlatarak buna en güzel örnek oluşturmaktadır. Yine *Tuhfetu'l-Hanî* veya *Tarih-i Rahim Hanî* olarak bilinen eser de Mangıtlar dönemine ait bu türdeki çalışmalardandır. Kendisine ithaf edilen vakayinamede bahsi geçen hükümdar müellif tarafından sıklıkla 'asrın en büyük hükümdarı', 'dünyayı fethetmiş hükümdar' gibi ifadelerle en üst düzeyde övülür. Ayrıca bahsi geçen hükümdar en ağıdalı ifadelerle tanımlanır. "İhtişamı Gökyüzüne Ulaşan Sahipkıran, Yüce Makamlı, Cem Azametli, Hurşit Külahlı, Seyyid Emir Nasrullah Muhammed Bahadır Sultan", (Anonim, *Zafername-i Hüsrevi*, 1377 hş.: 65), "Ulu Han'ın tahta geçişiyle ülke nasıl Cennet bahçesine döndü ve Hükümet tacını başına takmasıyla o (taç) nasıl güneş tacına dönüştü" (Munis-Agahi, 1999: 521) gibi ifadeler buna örnek olarak verilebilir.

Hanlıklarda eserler genellikle nesir şeklinde yazılınsalar da çoğu zaman içlerine nazımlar yerleştirilmiştir. Bunların çoğu müellifler tarafından kendisinden önce yazılmış metinlerden alınsa da zaman zaman müelliflerin kendilerine ait şiirlere de eserlerinde yer verdikleri görülmektedir.

Türkistan Hanlıkları döneminde yazılmış vakayinameler incelendiğinde genel olarak meşruiyet prensibinin onların öncelikli meselesi olduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklarda hükümdarların Allah tarafından seçildiğine, böylelikle Tanrısal bir meşruiyete sahip olduklarına dair anlatımlar vardır. Özellikle Cengiz Kağan, Emir Timur ve Muhammed Han Şibanî, Tanrı tarafından seçilmişlerdir ve dönemin hükümdarı bu üç tarihî şahsiyetin biriyle bir şekilde mutlaka ilişkilendirilir. Bu ilişkilendirme ise Buhara Hanlığı hükümdarlarından Şah Haydar örneğinde olduğu gibi her zaman için baba üzerinden değil, anne üzerinden de yapılabilmektedir. Yine Emir Haydar örneğinde olduğu gibi meşruiyet kaynağı olarak soyu Hz. Muhammed'e dayandırmaya da zaman zaman vakanüvisler yönelmişlerdir (Kügelgen, 2002).

Vakayinameler genel itibariyle kronolojiye çok dikkat etmezler. Bakıldığında bir kronolojik düzenin varlığı hissedilse de, onlarda esas olan konu merkezli anlatımın olduğudur.

Vakayinamelerde ebced hesabına, önemli olayların tarihinin verilmesine sıklıkla başvurulmuştur. Bu bazen bir savaş, bazen bir isyanın bastırılması veya isyancının öldürülmesi, bazen de bir hükümdarın doğum, tahta çıkış ve ölümün tarihi ile ilgili olabilmektedir. Buhara Hanlığı'nın Astrahanîler devrinde yazılan *Tarih-i Mir Seyyid Şerif Rakım* isimli eserin bu konuda en güzel örnek olduğu söylenebilir. Kronogram (ebced hesabıyla düşülen tarih) kullanımı ince bir söyleyiş tarzı olduğundan ve düşünme gücünü geliştirdiğinden vakanüvisin nitelik sahibi olduğunun bir göstergesiydi ve insanlar arasında saygı uyandırırdı

İşgal öncesinde vakanüvisler tarihlendirme yaparken hicri takvimin yanı sıra 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ni de kullanmışlardır. Bunun yanı sıra İran'dan alınan Zodyak takvimini kullanan vakanüvisler de olmuştur. Özellikle mevsimin önemli olduğu savaş anlatımlarında bu takvime başvurulmuştur. İşgalden sonra yazılanlarda ise miladi takvime rastlamak mümkündür. Hive Hanlığı'nda hüküm süren Kongrat Hanedanı'nın erken dönemine ait *Firdevsü'l-İkbal* adlı eserde olduğu gibi çok az örneği olan bir diğer tarihlendirmede hükümdarların tahta çıkış yılına göre yapılan tarihlendirilmedir. Başka bir deyişle bazı vakayinameler hükümdarların icraatlarını tahta çıkışlarından itibaren yıl-yıl anlatmışlardır. Ancak olayların zamanından/tarihlendirilmesinden ziyade ne kadar sürdüğü ve ne kadar derin etki bıraktığı meselesi vakanüvisleri daha çok ilgilendirmiştir denilebilir.

Vakayinamelerinin giriş kısmında müellifler zaman zaman yararlandıkları kaynaklardan söz etseler de, çoğu zaman hepsinin ismini zikretmezler. Yine kendi dönemlerine yakın olayları görenlerin ağzından naklederken kimi zaman bu hususu dile getirdikleri gibi bazen de sanki kendileri olayı bizzat yaşamış gibi aktarmışlardır.

Vakayinameler daha çok siyasi meselelere odaklanmışlar, içindeki yaşadıkları hanlığın toplumsal ve iktisadi yapısının anlatımını ihmal etmişlerdir. Tarih araştırmacıları hanlıkların toplumsal ve iktisadi meselelerini yazarken daha çok seyahatnameleri kullanmak durumunda kalmışlardır. Ancak hanlıklara ait arşiv malzemelerinin kullanıma yavaş yavaş açılması ve ulaşılmaya başlanması bu konudaki bilgi eksikliklerini giderecek gibi görünmektedir.

Buraya kadar genellikle sadece Türkistan Hanlıklarında kaleme alınan 'vakayiname' türü eserler üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Ancak hanlıklar döneminden günümüze ulaşan kaynak çeşidi sadece vakayinameler değildir. Bunun yanı sıra tezkire ve menakıb-name gibi eserlerde de tarihe ışık tutacak ciddi bilgiler bulmak mümkündür. Bu eserler arasında müellifi bilinmeyen XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *Tezkire-i Hoca Muhammed Şerif*, Muhammed Sadık Kaşgarî'ye ait *Tezkire-i Azizan*, 1566-1567 yılında tamamlanan Seyyid Hoca Bahaaddin Hasan Buharayî Nisari'ye ait *Müzekkiru'l-Ahbâb* sayılabilir.

Sonuç

XVI. yüzyılın başından itibaren Türkistan sahasında ortaya çıkan hanlıklar, Batı Türkistan'da, Deşt-i Kıpçak'ta Kazak Hanlığı, Harezmi bölgesinde Hive Hanlığı, Mâverâünnehr bölgesinde Buhara Hanlığı, Fergana bölgesinde Hokand Hanlığı; Doğu Türkistan'da Kaşgar ve çevresinde ise Yarkend Hanlığı ve Hocalar Devleti adıyla hüküm sürmüşlerdir. Batı Türkistan'daki hanlıklar XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Rus işgaline uğramış ve bu süreç 1880'li yıllarda kesin olarak tamamlanmıştır. Doğu Türkistan'da ise işgali Çin gerçekleştirmiş ve bu süreç de XVIII. yüzyılın ikinci yarısının başından itibaren ortaya çıkmıştır.

Türkistan Hanlıkları'nın yönetimindeki han unvanına sahip hükümdarlar bir yandan siyasi meselelerle uğraşırken bir yandan da başarılarının sonraki nesillerce bilinmesi için bunların kaleme alınmasını istemişler, böylece zengin bir tarih yazıcılığı bu hanlıklarda ortaya çıkmıştır. Eserlerin büyük bir kısmı Farsça kaleme alınsa da

Çağatay Türkçesi ile de yazılan çalışmalara da tesadüf edilmektedir. Kaynaklar daha çok siyasi meselelere odaklanmışlar, toplumsal ve iktisadi meselelere daha az temas etmişlerdir. Bunun yanı sıra tezkire ve menakıpname tarzı eserler de dikkat çekmektedir. Çalışmalar daha çok yazıldığı hanlığın iç gelişmelerine odaklanmışlar, dış dünya ve uluslararası ilişkilere temas etmemişlerdir. Kaynakların büyük bir kısmı bugüne kadar incelenmemiş vaziyette olmasına rağmen, hem Türkiye, hem de dünya ölçeğindeki son dönemdeki girişimler bu anlamda umut vericidir.

Kaynakça

- Ahmedov, B. A. (1985). İstoriko-Geografiçeskaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv. (Pismennie Pamyatniki). Taşkent: İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskoy SSR.
- Aka, İsmail (1991). Timur ve Devleti, Ankara: TTK Yayınları.
- Alpargu, Mehmet (2002). Türkistan Hanlıkları. Türkler. c: VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 557-605.
- Anonim (1377 hş.). Zafer-Name-i Hüsrevî: Şerh-i Hükümrevâ-yi Seyyid Emir Nasrullah Bahadır Sultan bin Haydar (H. 1242-1277) Der Buhara ve Semerkand. ed: Menuçehr Setudeh, Tahran: Miras-ı Mektub.
- Anonim (1989). Zafer-Name-yi Hüsrevi. Duşanbe, 1989.
- Barthold, V. V. (1973). Otçet O Komandirovke v Turkestan. Soçineniya. c: VIII, Moskova.
- Beisembiev, T. K. (1987). "Tarih-i Şahruhi" kak istoriçeskiy istoçnik. Alma-Ata: Izd-vo "Nauka" Kazakhskoy SSR.
- Beisembiev, Timur K. (2008). Annotated Indices to the Kokand Chronicles. Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA).

Bregel, Yuri (2004). *Histiography xii: Central Asia*. Elr, ss. 395-402.

Buhari, Hafız-ı Tanış ibn Mir Muhammed (1983-1989). *Şeref-name-yi Şahi*, Kniga Şahskoy Slavi. faksimile rukopisi D 88, perevod s persidskogo, vvedenie, primeçaniya i ukazateli M. A. Salahetdinovoy, Moskova: Izd-vo "Nauka", Glav. red. vostochnoy lit-ry.

Buhari, Mir Abdülkerim (1876). *Histoire de L'Asie Centrale (Afghanistan, Boukhara, Khiva and Khoqand)*. Fransızca'ya çeviren Charles Schefer, Paris, 1876.

Buhari, Mir Muhammed Emini (1957). *Ubeydulla-Name*. Perevod s Tadjikskogo s primeçaniyamiçlena-korrespondenta Akademii Nauk Uzbekskoy SSR Professora A. A. Semenova, Taşkent: İzdatel'stvo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR.

Çuras, Şah Mahmud (1976). *Hronika. kritiçeskiy tekst, perevod, komentarii, issledovanie i ukazateli O. F. Akimuşkına*, Moskova: Nauka.

Çuras, Şah Mahmud (1989). *Saidiya Handanlıkı Tarihiğe Dair Materyaller*. tr. Habibullah Eli, Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı.

Çuras, Şah Mahmud (2010). *Hronika. Kritiçeskiy tekst, perevod, komentarii, issledovani i ukazateli O. F. Akimuşkına*, 2-e izd, St. Petersburg: Peterburgskoe Lingvistiçeskoe Obşestvo.

DeWeese, Devin (1994). *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

Duglat, Mirza Haydar (2006). *Tarih-i Reşidî: Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi*, çev. E. Denison Ross; Türkçesi Osman Karatay, İstanbul: Selenge Yayınları.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han (2009). *Türk'ün Soy Ağacı: Türk Şeceresi*. çev. Rıza Nur; sadeleştiren Yunus Yiğit, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han (2011). *Türklerin Şeceresi*. Hazırlayanlar: Nurer Uğurlu, Orhan E. Vardar. İstanbul: Örgün Yayınevi

Ebü'l-Gazi Bahadır (1874). *Şecere-i Türk, Histoire des Mogols et des Tatares*. Traduite et Publie Sous la Direction de Le Baron Desmaisons. c: I-II, St. Petersburg: Imprimerie de l'Academie Imperiale des Sciences.

- Ebûlgazi Bahadır Han (1925). Şecere-i Türk. aktaran Rıza Nur, Ankara: Maarif Vekâleti.
- Ebûlgazi Bahadır Han (1996). Şecere-i Terakime: Türkmenlerin Soy Kütüğü. haz. Zuhal Kargı Ölmez. Ankara: Simurg.
- el-Buhariy, Hafız Tanış (1999). Abdullanoma: “Şerefnamayi Şahiy”. fars tilidan Sadik Mirzaev tarçimesi; ilmiy muharrir, neşrgata yorlovçi, söz başı ve izahlar müellifi, Boriboy Ahmedov, Taşkent: “Şark”.
- Haydar Mirza (1383hş.). Tarih-i Reşidi. tashih-i Abbaskulu Gaffari’ferd, Tahran: Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub.
- Haydar Mirza (1895). Tarikh-i-Rashidi: A History of the Moghuls of Central Asia, English version edited, with commentary, notes, and map by N. Elias, Lahore.
- Haydar Mirza (1996a). Mirza Haydar Dughlat’s Tarikh-i-Rashidi: A History of the Khans of Moghulistan. Persian text edited by W. M. Thackston, Cambridge, Harvard University.
- Haydar Mirza (1996b). Mirza Haydar Dughlat’s Tarikh-i Rashidi: A History of the Khans of Moghulistan. English translation&annotation by W. M. Thackston, Cambridge: Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1996.
- Haydar Mirza (1996c). Tarih-i Raşidi. vvedenie, perevod s persidskogo A. Urunbaeva, R. P. Celilovoy, L. M. Epifanovoy; primeçaniya i ukazateli R. P. Celilovoy i L. M. Epifanovoy, Taşkent: Izd-vo “Fan” Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan.
- Hunci, Fazlullah ibn Ruzbehan (1362 hş.). Suluku’l-Muluk. ed: Muhammed Ali Muvahhid, Tahran: Harezmi.
- Hunci, Fazlullah ibn Ruzbehan (1976). Mihmanname-i Buhara: Tarih-i Padişah-i Muhammed Şibanî. ed: Menuçihir Sutudeh, Tahran: Bungalow-i Tercüme ve Neşr-i Kitab.
- Hunçi, Fadlallah b. Ruzbihan (1974). Transoxanien und Turkestan zu Beginn des 16. Jahrhunderts; Das Mihman-Nama-yi Buhara des Fadlallah b. Ruzbihan Hunçi. Übersetzung und Kommentar von Ursula Ott, Freiburg im Breisgau, K. Schwarz.

- Hurşut, I. (1985). Tarih-i Kıpçak Hani i Evo Spiski. Obşestvennie Nauki v Uzbekistane. No. 1, ss. 64-68.
- Isfahani, Fadl-Ullah bin Ruzbihan (1974). Muslim Conduct of State. Based upon the Suluk-ul-Muluk of Fadl-Ullah bin Ruzbihan Isfahani, translated and annotated by Muhammad Aslam, Islamabad: University of Islamabad Press.
- Ivanov, P. P. (1958). Oçerki Po Istorii SredneyAzii (XVI-Ceredina XIX v.), Moskova: Akademik Nauk SSSR, Institut Vostokovedeniye.
- İsfehani, Fazlullah Ruzbehan (1976). Mihmannameh-i Buhara. aks-i nusha-i hattı, tercemeh, piş guftar bi-kelam-i Rana Celilova; taht-i nazar-i A. K. Arinds, Moskova: "Daniş".
- Kaşgari, Muhammed Sadık (1988). Tezkire-i Azizan. Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı.
- Kaşgari, Muhammed Sadık (2006). Tezkire-yi Azizan, (Kazah&Çagatay). ed: A. Q. Muminov. Almatı: "Dayk-Press".
- Katagan, Muhammed Yar ibn Arab (2006). Musahhiru'l-Bilad: Tarih-i Şibaniyan, (sadah-i dahhum-i hijri). ed: Nadire Celali, Tahran: Miras-ı Mektub.
- Kılıç, Burten (2004). Balancing Yasa and Shariat in the Shibanid-Uzbek Khanate in the 16th Century. Central Asia on Display: Proceedings of the VII. Conference of the European Society for Central Asian Studies, c: I, ed: Gabriele Rasuly-Paleczek, Julia Katschnig, Wien: Lit, ss. 17-30.
- Kılıç, Nurten (1997). Change in Political Culture: The Rise of Sheybani Khan. Cahiers d'Asie Centrale: L'Héritage Timouride: Iran-Asie Centrale-Inde, XVe-XVIIIe Siècles. c: 3/4, ss. 57-68.
- Klyashtorny, S. G., Sultanov, T. İ. (2004). Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kügelgen, A. V. (2002). Die Legitimierung der Mittelasiatischen Mangitendynastie in den Werken ihrer Historiker (18.-19. Jahrhundert). İstanbul: Orient-Institut; Würzburg: Ergon in Kommission.
- Kügelgen, A. V. (2009). Bukhara viii: Historiography of the Khanate, 1500-1920. <http://www.iranicaonline.org/articles/bukhara-viii> (29.04.2014).

- Manz, Beatrice Forbes (2006). *Timurlenk: Türk-Moğol Kültür Harmanında Bir İmparator*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Materialı Po İstorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII Vekov (MIKH, İzvleçeniya iz Persidskih i Tyurskih Soçineniy) (1969). Sost. S. K. Ibragimov, N. N. Mingulov, K. A. Pişçulina, V. P. Yudin. Alma-Ata.
- McChesney, R. D. (1996). *Central Asia: Foundations of Change*. Princeton, New Jersey: Darwin Press.
- Mikluho-Maklay, N. D. (1975). *Opisanie Persidskih i Tacikskih Rukopisey İnstituta Vostokovedeniya: İstoriçeskie Soçineniya*. vıpusk 3, Moskova: İzdatel'stvo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı.
- Muhammed Hakim Han (2006). *Müntehabü't-Tevarih*. 2. cilt, tashih Yayoi Kawahara, Koichi Haneda, Tokyo: Research Institutu for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies (ILCAA) [Müessese-i Mütalaat Ferhengha ve Zebanha-yı Asya ve Afrika].
- Muhammed Hakim Han (2009). *Müntehabü't-Tevarih*. 1. c., tashih Yayoi Kawahara, Koichi Hanede, Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies (ILCAA) [Müessese-i Mütalaat Ferhengha ve Zebanha-yı Asya ve Afrika].
- Muhammed Salih (1885). *Die Sheibanide: Ein özbekisches Heldengedicht in 76 Gesangen von prinz Mohammed Salih aus Charezm*. text, Uebersetzung und Noten von H. Vambery, Viyana.
- Muhammed Salih (1908). *Şeybani-Name. Çağataykiy Tekst, Posmertnoe İzdanie Prof. P. M. Melioranskogo*, St. Petersburg.
- Muhammed Salih (1961), *Şeybaniyname*. ed. N. Devran, Taşkent.
- Muhammed Salih (1989). *Şeybaniyname*, Taşkent: Gafur Gulam Namidagi Edebiyat ve San'at Neşriyatı.
- Munis, Shir Muhammad Mirab, Agahi, Muhammad Rıza Mirab (1988). *Firdaws al-Iqbal: History of Khorezm*. edited by Yuri Bregel. Leiden; New York: E. J. Brill, 1988.

- Munis, Shir Muhammad Mirab, Agahi, Muhammad Rıza Mirab (1999). *Firdaws al-Iqbal: History of Khorezm*. translated from Chagatay and annotated by Yuri Bregel. Boston, Mass: Brill.
- Münşi, Muhammed Yusuf (1380 hş.). *Tezkire-i Mukîm Hâni (Seyr Tarihi, Ferhengi ve İctimâi Mâverâünnehr der ahdi Şibâniyân ve Eşterhâniyân: H. 906-1116)*. ed: Ferište Sarrafan, Tahran: Miras-ı Mektub.
- Münşi, Muhammed Yusuf (1956). *Mukim-Hanskaya Istoriya*. perevod s Tadjikskogo, predislovie, primeçaniya i ukazateli professora A. A. Semenova, Taşkent: Izdatelstvo Akademi Nauk Uzbekskoi SSR.
- Ötamiş Haji (2008). *Cingiz-nama, Cengizname*. annotated translation, transcription and critical text Takushi Kawaguchi, Hiroyuki Nagamine, Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA).
- Ötemiş Hacı (2009). *Çengiz-Name*. hazırlayan İlyas Kamalov, Ankara: TTK Yayınları.
- Pişulina, K. A. (1983). *Bahr Al-Asrar Mahmuda ibn Vali kak İstoçnik po Sotsial'no-Ekonomiçeskoy İstorii Vostoçnogo Turkestana XVI-XVII vv.. Kazahstan, Sredniaya i Tsentralnaya Aziya v XVI-XVIII vv.. Alma-Ata: Izd-vo "Nauka" Kazahskoy SSR, ss. 34-88.*
- Razî, Emin Ahmed (1378 hş.). *Heft İklim. tashih, ta'likat ve havaşî-i Muhammed Rıza Tahiri*. Tahran: Suruş.
- Razî, Emin Ahmed (1960). *Heft İklim. ba tashih ve ta'lik-i Cevad Fazıl*. Tahran: Kitabfuruşî-yi Ali Ekber ilmi ve Kitabfuruşî-yi Edebiye.
- Salahetdinova, M. A. (1961). *Soobşeniya o Kirgizah v 'Hidayet-Name' Mir-Haleddina*. İzvestiya Akademii Nauk Kirgizskoy SSR: Seriya Obşestvennih Nauk. tom III, vıpusk 2, (İstoriya). Frunze: İzdatel'stvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR.
- Senkowski, Joseph (1824). *Supplément A l'Histoire Générale Des Huns, Des Turks et Des Mogols*, St. Petersburg.
- Shaw, R. B. (1897). *The History of the Khojas of Eastern Turkistan summarised from the Tazkira-i khwajagan of Muhammad Sadiq Kashghari*. ed. with introduction and notes by N. Elias, Published as Supplement to the Journal of the Asiatic Society of Bengal. c: LXVI, pt 1, ss. 1-67.

- Stori, Ç. A. (1972). *Persidskaya Literatura: Bio-Bibliografiçeskiy Obzor*. Perevel c Angliyskogo, Perebotal i Dopolnil Y. E. Bregel, çast: II, Moskova: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, 1972.
- Tarih Şakhrokhi, *Istoriya Vladeteley Ferganı: Soçinenye Mollı Niyazi Muhammed Bin Aşur Muhammed Hokandtsa (1885)*. İzdannaya N. N. Pantusovım, Kazan: Tip. Imperatorskago Un-ta.
- Tali, Abdurrahman (1959). *Istoriya Abulfeyz-Hana*. Perevod s Tadjikskogo, Predislovie, Primeçaniya i Ukazatel' Professora A. A. Semenova, Taşkent: Izdatel'stvo Akademi Nauk Uzbekskoy SSR.
- Tarih-i Kaşgar (2001). *Anonimnaya Tiyurkskaya Hronika Vladeteley Vostoçnogo Turkestana po Konets XVII Veka*. Faksimile Rukopisi Sankt-Peterburgskogo Filiala Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk Rossii, İzdanie Teksta, Vvedenie i Ukazateli O. F. Akimuşkina. Sankt-Peterburg.
- Tevarih-i Guzide-Nusret-Name (1967). *İssledovaniya, Kritiçeskiy Tekst, Annotirovannoe Oglavlenie i Tablitsa Svodnih Oglavleniy* A. M. Akramova, Taşkent: "Fan".
- Vasifi, Zeyneddin Mahmud (1350 hş.). *Bedayiü'l-Vekayi*. ed: Aleksander Boldırev, c: I-II, Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran.
- Velidov, A. Z. (1915). *Vostoçniya Rukopisi v Ferganskoy Oblasti*. Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arheologiçeskogo Obşestva. c: XXII, St. Petersburg, ss. 313-319.
- Yusupova D. Yu., Celilova, R. P. (1998). *Sobranie Vostoçnih Rukopisey Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan: İstoriya*. Taşkent: İzdatelstvo "Fan" Akademi Nauk Respubliki Uzbekistan.

Extended Summary

From the beginning of the 16th century, new but fragmented political entities emerged in the Turkestan region stretching from the Caspian Sea to Qumul (Khami). They were called as Turkestan Khanates. Their rulers were descended Chinggis Qaghan and Muslim; the people were greatly Turkish and Muslim. They constantly struggled each other and could not unite under a flag. At last, they were occupied by Russia in Western, and by China in Eastern Turkestan. We learned many things about them through their contemporary sources. At first, although it was ordered these sources to be written in Turkish by the khans, especially under the influence of Safavid Iran, they were written mostly in Persian language over time. Already, the first example to these sources was the translation of *Tarikh-i Rusûl ve'l-Mulûk* by Balami from Arabic into Persian. The number of contemporary sources in the khanates is great. As we know the poorest one in terms of the native source is the Kazak Khanate. The others on this subject are quite rich. Only in Bukhara it is more than seventy, and in Khoqand it is more than forty and the total pages of them is more than 12.000. Similarly the khanates of Eastern Turkestan also have a rich historiography collection.

As the occupation affected the khanates in many areas and caused to change, also historiography had own share. Of course although it is a subject of another article, we can say only that the sources, written after the occupation, started to mention not only about the khanate which was born in, but also about the other states in particular the Ottoman and Russian Empires. Also, before the occupation all the sources praised the rulers, after the occupation this situation changed and they started to criticize the rulers in some extent.

We cannot accept a permanent chronicler office in the khanates. But the persons who engaged in this process generally were protected by the rulers. These rulers were not only khans, but also could be dignitaries. The financial supporter was generally indicated in the chronicles which were written generally in the forms of 'world history', or 'history of a dynasty' or 'history of a khan'. The chronicles of world history start by the creation of world and the first prophet. Then they continued by the all prophets including the last one, the first caliphs, Chinggis Qaghan and his posterity up

to the time of the chroniclers. The paragon for these chronicles is *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* of Mirhond. As it is known this kind of work is seven in the Turkestan Khanates and first example in Turkish to it is *Zübdetü'l-Âsâr* of Mevlana Abdullah bin Ali Belhi, and in Persian to it is *Tarih-i Ebu'l-Hayr Hanî* of Mesud b. Osman Kuhistanî.

The second group is the dynastic historiography books whose main purpose is to glorify the achievements of the khans or notables of that dynasty. Their focus is only on their own dynasty and the other contemporary states are not important too much. The best example to that is *Musahhiru'l-Bilad* of Muhammed Yar b. Arab Katagan.

The third style chronicles of focusing on one khan's period. The quintessence of that kind is *Tuhfetu'l-Hanî or Tarih-i Rahim Hanî*.

The legitimacy of the reigning dynasty or khan is the main concern of the chronicles. According to them, the rulers were chosen by god due to their high abilities. Chinggis Qaghan, Amir Temur and Muhammad Khan Shibani were chosen by God and all khans were associated by them. This association sometimes can not only be through patrimonial, but also maternal side. Also this legitimacy can be done through establishing connection by the Prophet Muhammad.

The chronicles mentioned greatly the political events and the social en economic aspects generally were neglected. That is why; historians are using mostly itinerary works in writing social and economic history of the khanates.